

УДК 230.85(477)«0414»(092)

DOI <https://doi.org/10.32782/2305-9389/2023.28.36>

ПОЛЬСЬКЕ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ В НАУКОВОМУ ДОРОБКУ ГЕРАРДА ЛЯБУДИ (1916–2010 РОКИ)

Хлібовська Ганна,

кандидатка історичних наук,

доцентка кафедри всесвітньої історії

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID ID: 0000-0001-9764-3595

У статті проаналізовано наукову діяльність видатного історика-медієвіста Герарда Лябуди (1916–2010 роки), одного з організаторів польської історичної науки в повоєнний період. Відзначено, що на фахове становлення вченого-дослідника впливало інтелектуальне середовище Помор'я доби міжвоєнної – регіону, де народився та працював історик, – творчість медієвістів Казимежа Тименецького, Генріха Ловмянського, Зигмунда Войцеховського, дискусії серед польських і німецьких істориків щодо комплексу середньовічних польсько-німецьких відносин.

Зазначено, що перші наукові роботи були написані вченим ще в міжвоєнний період під час навчання в Познанському університеті імені Адама Міцкевича. Ґрунтовні праці Герарда Лябуди з'явилися вже у 40–50-х роках ХХ століття. Він був співавтором як узагальнюючих робіт з історії польського раннього середньовіччя, так і особливих монографій. За допомогою переважно позитивістських методологічних підходів науковець детально відтворює територію розселення західних слов'ян, їхні взаємини, мову, культуру. На основі значної джерельної бази проаналізовано державотворчі процеси на польських землях у ранньому середньовіччі, визначено вплив на них внутрішніх і зовнішніх чинників. Значна увага приділена польсько-німецьким відносинам, які в ті часи, за твердженням автора, характеризувалися як конфліктність, так і порозумінням між суб'єктами міжнародного середньовічного права. Розкрито динаміку формування польсько-німецького порубіжжя в середньовічну епоху та визначено чинники, які сприяли його усталенню. Окремі наукові розвідки присвячені Помор'ю – історичній батьківщині вченого. Науковець стверджує, що означена територія перебувала у сфері впливу ранньосередньовічної Польської держави, починаючи від правління Мешка I, тобто Х століття. Однак згодом, через несприятливу внутрішньополітичну ситуацію, яка визначалася боротьбою польських князів за владу, тут посилюється німецька присутність. Стверджується, що саме переплетення різних етнічних, релігійних, ментальних впливів у цьому порубіжному регіоні визначили його історичну долю.

Вказано, що з наукової школи Герарда Лябуди вийшло покоління дослідників-медієвістів, які продовжили справу свого вчителя. Їхні наукові студії враховували засадничі аспекти вивчення минулого, започатковані Герардом Лябудом, – вимогливе ставлення до лабораторії власне наукового дослідження, варіативність і багатовимірність будь-якої інтерпретації минулого.

Ключові слова: Герард Лябуда, етногенез слов'ян, ранньосередньовічна Польська держава, польська медієвістика, польсько-німецькі стосунки, середньовіччя.

Khlibovska Hanna. The Polish Middleages in scientific work of Gerard Lyabuda (1916–2010)

The article analyzes the scientific activity of the outstanding historian-medievalist Gerard Lyabuda (1916–2010), one of the organizers of Polish historical science in the post-war period. It is noted that the professional formation of a research scientist was influenced by the intellectual environment of Pomerania during the interwar period – the region where the historian was born and worked – the work of Polish medievalists Kazimierz Tymenecki, Henryk Lovmianski, Zygmund Wojciechowski, discussions among Polish and German historians regarding the complex of medieval Polish-German relations.

It is noted that the first scientific works were written by the historian in the interwar period while studying at the Adam Mickiewicz University in Poznań. The basic works of Gerard Lyabuda appeared already in the 40's and 50's of the 20th century. He was a co-author of general works on the history of the Polish early Middle Ages, as well as individual monographs. Using mainly positivist methodological approaches, the scientist reproduces in detail the territory of settlement of the Western Slavs, their mutual relations, language, and culture. Based on a significant source base, state-building processes on Polish lands in the early Middle Ages are analyzed, and the influence of internal and external factors on them is determined. Considerable attention is paid to Polish-German relations, which at that time, according to the author, were characterized by both conflict and understanding between the subjects of international medieval law. The dynamics of the formation of the Polish-German border in the medieval era are revealed and the factors that contributed to its establishment are determined. Separate scientific explorations are devoted to Pomerania, the historical homeland of the scientist. The scientist claims that the specified territory was in the sphere of influence of the early medieval Polish state, starting from the reign of Mieszko I, i.e. the 10th century. However, later, due to the unfavorable internal political situation, which was determined by the struggle of Polish princes for power, the German presence

increased here. It is claimed that the interweaving of various ethnic, religious, and mental influences in this border region determined its historical fate.

It is indicated that the scientific school of Gerard Lyabuda produced a generation of medievalist researchers who continued the work of their teacher. Their scientific research considered the fundamental aspects of the study of the past, initiated by Gerard Lyabuda – a demanding attitude to the laboratory of scientific research, the variability and multidimensionality of any interpretation of the past.

Key words: Gerard Lyabuda, ethnogenesis of Slavs, early medieval Polish state, Polish medieval studies, Polish-German relations, Middle Ages.

У сучасній історіографії інтелектуальна біографія все частіше стає об'єктом теоретичних і прикладних досліджень. Актуалізація цього напрямку біографічних студій є цілком закономірною, адже дозволяє крізь призму інтелектуально-біографічного аналізу та синтезу глибше пізнати сутність і особливості історичних процесів, явищ, роль і місце в них історичних персоналій [1]. Адже біографічний світ – це своєрідна територія культури, у якій переплетені особистісні та професійні наративи.

Ця наукова розвідка є спробою осмислення історичного доробку польського історика-медієвіста Герарда Лябуди, визначення його впливу на розвиток польської історичної науки, якій він присвятив майже сімдесят років свого життя. Дослідницькі практики вченого фокусувалися навколо вивчення проблем середньовічної історії Польщі, насамперед Помор'я. Саме із цим регіоном був тісно пов'язаний життєвий і науковий шлях історика. Його учень Єжи Стржельчик зазначив: «Дітям кашубів він залишився до кінця життя, хоча й покинув батьківський дім у двадцятирічному віці» [2, с. 58].

Окремі аспекти наукової діяльності вченого розкрито в розвідці українського історика Миколи Рудя [3]. Перша спроба підсумувати творчий шлях Герарда Лябуди зроблена у праці «Науковий доробок професора Герарда Лябуди» (“Naukowe dzieło Profesora Gerarda Labudy”), де зібрані статті польських істориків, у яких ідеться про внесок вченого у вивчення різноманітних сюжетів з історії польського середньовіччя [4]. Життєпис вченого, особисті спогади містяться в наукових розвідках його учнів Єжи Стржельчика [2], Томаша Ясинського [5].

Наукову діяльність Герард Лябуда розпочав ще в довоєнний період, будучи студентом Університету імені Адама Міцкевича в Познані. Його інтерес до середньовічної проблематики зумовлювався кількома чинниками: домінуванням в познанському інтелектуальному середовищі поглядів про необхідність більш комплексного дослідження історії ранньосередньовічної Польської держави, її слов'янських і романських сусідів; історичного розвитку Помор'я та Сілезії, як порубіжних регіонів між германським і слов'янським світами. Не останню роль відіграв і той факт, що в західноєвропейській історичній науці вивчення середньовіччя і надалі залишалося одним із пріоритетних напрямів.

У добу міжвоєнної з'явилися роботи відомих істориків Казимежа Тименецького (1887–1967 рр.) [6; 7], Генріха Ловмянського (1898–1984 рр.) [8], Зигмунда Войцеховського (1900–1955) [9; 10]. Під впливом їхніх праць формувалася познанський медієвістичний осередок, чільне місце в якому посідав Герард Лябуда. Перші наукові розвідки, написані в ті часи: «Польща і походи хрестоносців на пруссів до середини XIII ст.» (“Polska i krzyżacka misja w Prusach do połowy XIII wieku”) [11], «Створення Магдебурзького архієпископства і Познанського єпископства в контексті східної місії політики» (“Założenia Arcybiskupstwa Magdeburskiego i Biskupstwa Poznańskiego na tle wschodniej polityki misyjnej”) [12], стосувалися проблеми християнізації польських земель і були новаторськими з огляду на використану джерельну базу, оцінкові судження, запровадження до обігу фактичного матеріалу. У 1938–1939 навчальному році, отримавши стипендію Лундського університету, Герард Лябуда студіювався у Швеції.

Однак у навчальну та наукову діяльність вченого внесла корективи Друга світова війна. Герард Лябуда продовжив студіюватися в підпільному університеті західних земель у Варшаві. У період окупації він поєднував роботу бухгалтера в німецькій адміністрації управління майном міста Хробежа з таємним викладанням середньовічної історії Польщі у філіалі Університету західних земель міста Кельця. Історик мав змогу досліджувати середньовічні джерела та займатися науковою роботою. Як результат, у Познанському університеті, де він почав працювати після війни, захистив дисертацію на тему: «Дослідження про походження польської держави» (“Studia nad początkami państwa polskiego”), у якій доводив, що пізнавальні можливості письмових джерел із ранньосередньовічної історії Польщі далеко ще не вичерпані. У результаті проведення аналізу вузлових проблем ранньосередньовічних державотворчих процесів учений звернув увагу на полабослов'янську проблематику, формування державних осередків на польських землях, поширення християнства в цьому регіоні, зародження польсько-німецьких відносин, які характеризувалися як конфліктністю, так і діалогом [13; 14].

У 1946 р. науковець отримав ступінь габілітованого доктора, з 1950 р. – професор Познанського університету імені Адама Міцкевича. Надалі наукова діяльність Герарда Лябуди поєднувалася із цим

навчальним закладом, ректором якого він був упродовж 1962–1965 років. Окрім того, у різний час учений працював в Інституті історії Польської Академії Наук (далі – ПАН), очолював познанське відділення ПАН. У 1984–1994 рр. – віцепрезидент і президент Польської академії знань (Polska Akademia Umiejętności), згодом її почесний член. Тривалий період очолював Познанське товариство приятелів науки (Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk). З 1964 р. історик став членом-кореспондентом ПАН, з 1968 р. – дійсний член ПАН.

Наукові розвідки Герарда Лябуди вирізняються глибоко професійним підходом до аналізу писемних джерел із використанням новітніх методик розкриття їхніх пізнавальних можливостей. Проблематика наукових студій є досить різноманітною, проте окремі сюжети ранньосередньовічної історії Польської держави вчений вивчав досить детально. Зупинимося на них.

Вагомим внеском Герарда Лябуди в дослідження історії слов'янських племен між Ельбою й Одером стали його «Фрагменти історії західних слов'ян», три томи яких вийшли друком у Познані впродовж 1961–1975 рр. (“Fragmenty dziejów Słowiańszczyzny Zachodniej”). Ця класична для польської медієвістики праця не втратила своєї цінності і понині, про що свідчить її перевидання на початку XXI ст. [15–17]. Під час проведення аналізу інформації середньовічних авторів історик засвідчує, що найдавніше перебування слов'ян над Ельбою та Балтикою датується V–VI ст. Детально описані ключові моменти історії Полаб'я X ст., зокрема місійна й організаційна діяльність Католицької церкви на землях полабських слов'ян; територіальні межі Бранденбурзького та Мейсенського єпископств; передумови, перебіг і наслідки повстання заельбських слов'ян 983 р.; взаємини в'єтського союзу із сусідніми ранньосередньовічними державними осередками в X ст.; процес заснування німецьких марок на слов'янському прикордонні в X–XII ст.; характер слов'яно-скандинавських взаємин у добу раннього Середньовіччя. Остання з вищезгаданих проблем привернула увагу вченого ще під час навчання в Лундському університеті, де він опанував шведську мову. У повоєнний період Герард Лябуда неодноразово повертався до вивчення слов'яно-скандинавських відносин. У 1960-х рр. з'явилися джерелознавчі праці історика «Джерела, саги і легенди з найдавнішої історії Польщі» (“Źródła, sagi i legendy do najdawniejszych dziejów Słowiańszczyzny”) і «Скандинавські й англосаксонські джерела з історії слов'ян» (“Źródła skandynawskie i anglosaskie do dziejów Słowiańszczyzny”), у яких ідеться про територію розселення ободритів, сорбів, далемінців та інших слов'янських племен між Ельбою й Одером у IX ст. [18; 19]. Варто зазначити, що означена проблематика, як інші досліджувані вченим теми, ґрунтувалася на використанні позитивістської методології, тобто виявленні історичних фактів, їх інтерпретації, застосуванні нових методик джерелознавчого аналізу та вже наявних здобутків медієвістики. Цей підхід виявився одним з оптимальних, оскільки значна частина сюжетів із ранньосередньовічної історії Польської держави залишалися на той час малодослідженою або ж дискусійною.

У багатьох наукових розвідках учений розглядав проблему творення патримоніальної моделі ранньосередньовічної Польщі. Його інтерпретація цього процесу є визнаною науковим середовищем. Герард Лябуда стверджував, що в період формування держави П'ястів Європа переживала господарське та політичне піднесення. X ст. визначало межі європейської цивілізації: на заході – імперія Карла Великого, яку прагнув відродити імператор Оттон I, на сході – Візантія. Ранньосередньовічна держава на польських землях виникла пізніше від Чехії та Русі. Віддалені від торгових і економічних центрів сучасного їм світу, польські землі порівняно пізно ввійшли з ними в політичні контакти. Відсутність спільного кордону з німцями, від яких їх відділяла територія лужицьких сербів, сприяла порівняно мирному співіснуванню із сусідами впродовж тривалого часу. Консолідація польських племен у єдину державу відбувалася у спокійній обстановці та визначалася домінацією внутрішніх чинників. Означені умови сприяли збереженню етнічної, мовної та культурної самобутності в державотворчому процесі.

На окрему увагу заслуговують роботи, присвячені його малій батьківщині Помор'ю. Праці Герарда Лябуди з поморської проблематики з'явилися ще в перші повоєнні роки, коли виникла необхідність обґрунтувати історичні права Польської держави на новоприєднані після завершення Другої світової війни західні та північні землі. У 1947 р. з'явилося його дослідження «Велике Помор'я в історії Польщі» (“Wielkie Pomorze w dziejach Polski”), у якому стверджується слов'янський характер західних і північних польських земель. Водночас звернена увага на спільний напрям історичного розвитку Західного та Східного Помор'я та території прусів, а також їхні відмінності від решти регіонів давньої Польщі [20].

Згодом було підготовлено ще кілька колективних поморознавчих праць за участі вченого. Зокрема, у першому томі «Нарисів з історії Помор'я» (“Szkice z dziejów Pomorza”) він був автором ключового розділу про історію об'єднання Помор'я з Польщею в X–XIV ст. Герард Лябуда підготував частину розділів першого тому багатотомної «Історії Помор'я» (“Historia Pomorza”). Учений усебічно розглянув

територіальний і суспільно-політичний устрій слов'янського та пруського населення Помор'я в середньовіччі, поширення польських і німецьких впливів у цьому регіоні в X–XII ст., мову та духовну культуру поморських слов'ян. Своєрідним підсумком поморознавчих студій ученого стала робота, присвячена середньовічній історії рідної автору Кашубщини. У ній детально розкрито етнічну та політичну історію кашубів у контексті з історією Помор'я [21–23]. Зазначено, що із XIII ст. кашуби стали об'єктом польсько-німецького протистояння на Помор'ї.

Загалом проблема польсько-німецьких відносин присутня в багатьох працях ученого. Герард Лябуда стверджував, що вони в різний час мали різні статуси. Їх дослідження істориком передбачало початково характеристику наявного наукового доробку польських і німецьких учених з означеної проблеми. Герард Лябуда підкреслював, що аналіз комплексу польсько-німецьких стосунків має загалом полемічний характер. Кожна наступна генерація істориків вносила новий імпульс у характеристику різних аспектів цієї проблеми. Із часу зародження її історіографії, тобто наприкінці XVIII – на початку XIX ст., сформувалися два протилежні погляди на ті самі питання міждержавних стосунків, репрезентовані польськими та німецькими вченими. В основі польсько-німецького історіографічного діалогу лежало різне бачення впливу імперії Оттонів на генезу ранньосередньовічної Польської держави [24]. У наукових розвідках Герарда Лябуди виокремлено кілька проблем: початок і умови зародження перших польсько-німецьких контактів, характер відносин між ранньосередньовічною Польською державою й імперією Оттонів, вплив християнізації польських земель на генезу польсько-німецьких стосунків.

Учений переконливо доводить, що відносини з імперією Оттонів були визначальним напрямом зовнішньої політики польських князів. З урахуванням інформації джерел, Герард Лябуда пов'язував зародження польсько-німецьких контактів із боротьбою за Помор'я й існуванням серйозного польсько-вілетського конфлікту. Розглянуто, зокрема, пріоритети поморської політики основних суб'єктів міжнародного права. Польський князь Мешко I (960–992 рр.), який згідно з історіографічною традицією вважається засновником Польської держави, прагнув утвердитися в регіоні, бо це давало йому можливість контролювати багату балтійську торгівлю. Імператор Оттон I проводив експансіоністську східну політику та хотів реалізувати ідею створення універсальної християнської монархії. Натомість поморські державні утворення успішно чинили опір і німецькому проникненню на Схід, і поширенню польських впливів. Учений детально проаналізував польсько-вілетські відносини 963–967 рр., щоб показати, який вони мали вплив на відносини між польським правителем Мешком I та імператором Оттоном I.

Герард Лябуда відзначив, що стосовно дати започаткування польсько-німецьких міждержавних стосунків існує кілька гіпотез, що зумовлено її відсутністю в тогочасних джерелах і різною інтерпретацією мотивів, які спонукали польського князя шукати порозуміння з німецьким імператором. Історик припускає можливість зустрічі обох правителів лише в разі прийняття Мешком I християнства в 966 р, оскільки з язичником-правителем репрезентант християнської віри не міг укладати будь-яких договорів. Зазначається, що польсько-німецька угода повинна була мати спільну мету. Одна із її цілей проектувалася на створення спільного фронту проти вілетів. Складовою частиною договору, імовірно, стало зобов'язання платити імператору данину із земель «аж по річку Варта». Учений, з використанням інформації із «Хроніки» Тітмара, вказує на те, що такою територією могла бути Любушська земля, заселена з обох боків Одеру плем'ям любужан. Захопивши цю територію, поляки вторглися у сферу німецьких впливів, тому сплата данини вирівнювала зону німецького впливу [25, с. 15].

Значний інтерес як у фаховому середовищі, так і серед широкого загалу викликали його новаторські біографічні дослідження «Мешко II – король Польщі (1025–1034). Період перелому в історії польської держави» (“Mieszko II, król Polski (1025–1034). Czasy przełomu w dziejach państwa polskiego”), «Святий Войцех – мученик, патрон Польщі, Чехії, Угорщини» (“Święty Wojciech biskup – męczennik, patron Polski, Czechy, Węgier”), «Мешко I» (“Mieszko I”), засновані на досконалому знанні європейських і польських середньовічних джерел. Історик вважає, що суб'єктивний чинник у проєкції на тогочасну реальність мав вплив на ухвалення рішень і діяльність історичних постатей, про що свідчить генеза ранньосередньовічної Польської держави [26–28].

Отже, можна стверджувати, що наукова діяльність Герарда Лябуди враховувала здобутки польської медієвістики, характеризувалася використанням новітніх методик джерелознавчого аналізу, засвідчила варіативність будь-якої інтерпретації минулого, утвердження вимогливого ставлення до лабораторії власне наукового дослідження в історії, вивільнення інтелектуальної продукції з-під будь-яких ідеологічних надуживань. Ці засади наукового пошуку продовжили учні вченого, які досліджують польське середньовіччя.

Література:

1. Ващенко В. Концепція «інтелектуальної біографії» та проблема конструювання «наукових біографій» в українській історіографії. *Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки*. Вип. 4. Київ : Інститут історії НАН України, 2009. С. 475–486.
2. Strzelczyk J. Gerard Labuda (1916–2010). *Roczniki Historyczne*. 2010. Rocznik LXXVI. S. 9–25.
3. Рудь М. Польська полабістика другої половини XX – початку XXI ст. *Етнічна історія народів Європи*. Вип. 52. Київ, 2017. С. 72–78.
4. Naukowe dzieło Profesora Gerarda Labudy / red. J. Dobosz. Poznań : Wydawnictwo Naukowe UAM, 2006. 285 s.
5. Jasiński T. Gerard Labuda (1916–2010). *Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej*. 2013. № 30. S. 248–258.
6. Tymieniecki K. Pomorze za Bolesławow. *Roczniki Historyczne*. 1927. № 3. S. 226–244.
7. Tymieniecki K. Napływ Niemców miastach wielkopolskich w XV wieku. *Roczniki Historyczne*. 1938. № 14. S. 65–100.
8. Łowmiański H. Prusy pogańskie. Toruń : IPN Stan, 1935. 56 s.
9. Wojciechowski Z. Momenty terytorialne organizacji grodowej w Polsce piastowskiej. Lwów : Tow. Naukowe, 1924. 111 s.
10. Wojciechowski Z. Polska-Niemcy. Dziesięć wieków zmagania. Toruń : IPN Stan, 1933. 268 s.
11. Labuda G. Polska i krzyżacka misja w Prusach do połowy XIII wieku. Poznań Published, 1937. 235 s.
12. Labuda G. Magdeburg i Poznań: założenie arcybiskupstwa magdeburgskiego i biskupstwa poznańskiego na tle wschodniej polityki misyjnej Ottona Wielkiego. *Roczniki Historyczne*. 1938. № 2. S. 12–17.
13. Labuda G. Studia nad początkami państwa polskiego. Wyd. 2. Poznań : Wydawnictwo Naukowe UAM, 1987. T. 1. 552 s.
14. Labuda G. Studia nad początkami państwa polskiego. Wyd. 2. Poznań : Wydawnictwo Naukowe UAM, 1988. T. 2. 564 s.
15. Labuda G. Fragmenty dziejów Słowiańszczyzny Zachodniej. Poznań : Wydawnictwo Instytutu Zachodni, 1962. T. 1. 342 s.
16. Labuda G. Fragmenty dziejów Słowiańszczyzny Zachodniej. Poznań : Wydawnictwo Instytutu Zachodni, 1964. T. II. 488 s.
17. Labuda G. Fragmenty dziejów Słowiańszczyzny Zachodniej. Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 1974. T. III. 348 s.
18. Labuda G. Źródła, sagi i legendy do najdawniejszych dziejów Słowiańszczyzny. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1961. 345 s.
19. Labuda G. Źródła skandynawskie i anglosaskie do dziejów Słowiańszczyzny. Warszawa : Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1961. 261 s.
20. Labuda G. Wielkie Pomorze w dziejach Polski. Poznań : Wydawnictwo Zachodnie, 1947. 77 s.
21. Szkice z dziejów Pomorza / Red. G. Labuda. Warszawa : Książka i Wiedza, 1958. T. 1 : Pomorze średniowieczne. 527 s.
22. Historia Pomorza / Pod red. G. Labudy. Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 1969. T. 1. 819 s.
23. Labuda G. Historia Kaszubów w dziejach Pomorza. Gdańsk : Instytut Kaszubski, 2006. 536 s. T. 1 : Czasy średniowieczne.
24. Labuda G. Początki państwa polskiego w historiografii polskiej i niemieckiej. Stosunki polsko-niemieckie w historiografii / Red. J. Krasuski et al. Poznań : Instytut Zachodni, 1974. S. 150–217.
25. Labuda G. Pierwsze państwo polskie. Dzie narodu i państwa polskiego. Kraków : Krajowa Agencja Wydawnicza? 1989. 80 s.
26. Labuda G. Mieszko II, król Polski (1025–1034). Czasy przełomu w dziejach państwa polskiego. Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 1992. 236 s.
27. Labuda G. Święty Wojciech biskup – męczennik, patron Polski, Czechi Węgień. Wrocław : Funna, 2000. 333 s.
28. Labuda G. Mieszko I. Wrocław : Ossolineum, 2002. 288 s.